

Il trattamento dei materiali

La massimazione delle costituzioni

I/ Bibliografia

G. G. ARCHI, « Sulla cosiddetta ‘massimazione’ delle costituzioni imperiali », *Studia et Documenta Historiae et Iuris (SDHI)*, 52, 1986, p. 161-194.

J. GAUDEMET, « La première mesure législative de Valentinien III », *Iura*, 20, 1969, p. 129-147.

O. HUCK, « Les Constitutions Sirmondiennes. Introduction », in R. DELMAIRE *et al.*, *Les lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II. Volume II : Code Théodosien I-XV, Code Justinien, Constitutions Sirmondiennes*, SChr n° 531, Paris, 2009, p. 429-468.

J. F. MATTHEWS, *Laying Down the Law. A Study of the Theodosian Code*, New Haven, London, 2000,
- cap. 6 : *The Sirmondian Constitutions*, p. 121-167 ;
- cap. 8 : *The Editors at Work. Three Approaches*, p. 200-253 ;
- cap. 10 : *Conclusion. The Code and Its Sources*, p. 280-293.

A. J. B. SIRKS, *The Theodosian Code. A Study*, Friedrichsdorf, 2007,
- cap. 11 : *The Sirmondian Constitutions and the Code*, p. 238-253.

II/ Testi

1. *CSirm 2 / CTh 16, 2, 35*

CSirm 2 – IMPPP. ARCAD(IUS) HONOR(IUS) ET THEOD(OSIUS) AAA. HADRIANO P(RAEFECTO) P(RAETORIO). Ut veneratio sacerdotibus debetur innoxiiis, ita et poena moderata inquietis adque deiectis. Quemadmodum enim deo servientes et divini sacerdotii integritate lucentes non solum vitam suam proprio praestant ornamento, sed etiam subiectae plebis atque oboedientis exemplo, ita hi, quorum indigniora sunt sub integritatis professione peccata, si exclusi degradatique ab episcopis comprobentur, qui resupinos spiritus adversum definita rettulerint, separati ab his urbibus, quas errore proprio tenuerunt, et sibi debent esse reperti et aliis constituta ablegatione terrori. Plurimos enim bonos faciunt et veneratio optimorum sacerdotum et notabilis reprehensio pessimorum. Suggestentibus episcopis didicimus quosdam sacerdotes christianae legis, quorum delicta coetu episcopali et deprehensa fuerint et eorum sententia vindicata, in sinu earum urbium, in quibus talia commissa sunt, permanere et quaerere turbas populi, convocare turbatores quietis, exsistere tumultus popularis auctores, innocentes se post iudicium dicere, plebem colligere et velut adhuc episcopos salutari, comitatum sacrum petere, mereri mendaciis oracula et furtiva rescripta. Sancimus itaque hac lege, ut

quicumque residentibus sacerdotibus fuerit episcopali loco detrusus et nomine, si aliquid vel contra sententiam vel contra quietem moliri fuerit deprehensus rursusque sacerdotium petere, a quo videtur exclusus, procul ab ea urbe, quam indignus infecit, secundum legem divinae memoriae Gratiani centum milibus vitam agat. Sit ab eorum coetibus separatus, a quorum est societate discretus ;

careat urbe, quam tenuit, segregetur a plebe, quam mentitus vitae praeceptor infecit.

Sit huiusmodi personis tenore huius legis illicitum sacra nostra adire secreta et impetrare rescripta : omnia abiectis per culpam sacerdotio personis quae impetrata sunt vel quae impetrata fuerint infecta permaneant : scituris his, quorum defensione nituntur, absque sui reprehensione non futurum, si hoc eis polliceantur suffragium, qui divinum non videntur meruisse iudicium,

Hadriane parens carissime atque amantissime. Hanc igitur legem sublimis magnificentia tua cunctas per dioceses sibi creditas publicabit edictis, ut id, quod pro quiete repertum, pro iudicii episcopalis confirmatione constitutum, pro reprimendis culpis inventum est, ab omnibus excolatur, a sacerdotibus reservetur. DATA PRIDIE NONAS FEBRUARIAS RAVENNAE STILICHONE II CONS. (= 4 febbraio 405)

CTh 16, 2, 35 – IMPP. ARCAD. ET HONOR. AA. HADRIANO P(RAEFECTO) P(RAETORIO). *Quicumque residentibus sacerdotibus fuerit episcopali loco detrusus et nomine, si aliquid vel contra custodiam vel contra quietem publicam moliri fuerit deprehensus, rursusque sacerdotium petere, a quo videtur expulsus, procul ab ea urbe, quam infecit, secundum legem divinae memoriae Gratiani, centum milibus vitam agat. Sit ab eorum coetibus separatus, a quorum est societate discretus...*

CTh 16, 2, 35 – ... *sitque huius modi personis, tenore huius legis, illicitum, sacra nostra adire secreta et impetrare rescripta ; omnibus abiectis per culpam sacerdotio personis, quae impetrata sunt, infecta permaneant : scituris his, quorum defensione nituntur, absque sui reprehensione non futurum, si hoc eis pollicentur suffragium, qui divinum non videntur meruisse iudicium. DAT. PRID. NON. FEBR. RAV(ENNAE), STILICONE II CONS. (= 4 febbraio 405)*

CTh 16, 2 = De episcopis, ecclesiis et clericis

2. CSirm 4 / CTh 16, 8, 5 / CTh 16, 9, 1

CSirm 4 – IMP. CONSTANTINUS AD FELICEM PRAEFECTUM PRAETORII. Iam dudum quidem constitutionis nostrae saluberrima sanctio promulgata est, quam nostrae repetitae legis veneratione geminamus, ac volumus, ut,

si quispiam Iudaeorum Christianum mancipium vel cuiuslibet alterius sectae mercatus circumcidere non perhorruerit, circumcisis quidem istius statuti mensura libertatis compos effectus eiusdem privilegii potiatur :

CTh 16, 9, 1 – IMP. CONSTANTINUS A. AD FELICEM P(RAEFECTUM) P(RAETORI)O. Si quis Iudaeorum Christianum mancipium vel cuiuslibet alterius sectae mercatus circumciderit, minime in servitute retineat circumcisum, sed libertatis privilegii, qui hoc sustinuerit, potiatur. Et cetera. DAT. XII KAL. NOV. CONSTANTIN(O)P(OLI), P(RO)P(OSITA) VIII ID. MAI. CART(HA)G(INE) NEPOTIANO ET FACUNDO CONSS. (= 21 ottobre 335 e 8 maggio 336 = 9 marzo 336)

non fas Iudaeo sit qui circumciderit mancipium generis memorati in obsequium servitutis retinere. Illud etenim hac eadem sanctione praecipimus, ut, si quispiam Iudaeorum reserans sibi ianuam vitae perpetuae sanctis se cultibus manciperit et Christianus esse delegerit, ne quid a Iudaeis inquietudinis vel molestiae patiatur.

Quod si ex Iudaeo Christianum factum aliquis Iudaeorum iniuria putaverit esse pulsandum, volumus istiusmodi contumeliae machinatorum pro criminis qualitate commissi poenis ultricibus subiugari, Felix parens carissime.

CTh 16, 8, 5 – IMP. CONSTANTINUS A. AD FELICEM P(RAEFECTUM) P(RAETORI)O. Post alia. Eum, qui ex Iudaeo Christianus factus est, inquietare iudaeos non liceat vel aliqua pulsare iniuria : pro qualitate commissi istius modi contumelia punienda. Et cetera. DAT. XI KAL. NOV. CONSTAN(TINO)P(OLI), P(RO)P(OSITA) VIII ID. MAI. NEPOTIANO ET FACUNDO CONSS. (= 22 ottobre 335 e 8 maggio 336 = 9 marzo 336)

Quare divinitatis affectu confidimus ipsum in omni orbe Romano qui nostri debita veneratione servata : ac volumus, ut excellens sublimitas tua litteris suis per dioecesim sibi creditam commeantibus iudices moneat instantissime huiusmodi debitam reverentiam custodiri. DATA XII KAL. NOVEMB. PROPOSITA VII ID. MART. CARTHAGINE NEPOTIANO ET FACUNDO CONSS. (= 21 ottobre [335] e 9 marzo 336)

CTh 16, 8 = De Iudaeis, Caelicolis et Samaritanis

CTh 16, 9 = Ne christianum mancipium Iudaeus habeat

3. CSirm 6 / CTh 16, 2, 47 / CTh 16, 5, 62 e 64

CSirm 6 – IMPP. THEODOSIUS A. ET VALENTINIANUS CAESAR AMATIO V(IRO) I(LLUSTRI) PRAEF(ECTO) PR(AE)T(O)R(IO) GALL(IARUM). Privilegia ecclesiarum vel clericorum omnium, quae saeculo nostro tyrannus inviderat, prona devotione revocamus. Scilicet ut quidquid a divis principibus singuli quique antistites inpetrarunt, iugi solidata aeternitate serventur nec cuiusquam audeat titillare praesumptio, in quo nos nobis magis praestitum confitemur. Clericos etiam, quos indiscretim ad saeculares iudices debere deduci infaustus praesumptor edixerat, episcopali audientiae reservamus, his manentibus, quae circa eos sanxit antiquitas. Fas enim non est, ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio.

CTh 16, 2, 47 – IMPP. THEOD(OSIUS) A. ET VALENTINIANUS CAES. BASSO C(OMITI) R(ERUM) P(RIVATARUM). *Privilegia ecclesiarum omnium, quae saeculo nostro tyrannus inviderat, prona devotione revocamus, scilicet ut quidquid a divis principibus constitutum est vel quae singuli quique antistites pro causis ecclesiasticis inpetrarant, sub poena sacrilegii iugi solidata aeternitate serventur. Clericos etiam, quos indiscretim ad saeculares iudices debere deduci infaustus praesumptor edixerat, episcopali audientiae reservamus. Fas enim non est, ut divini muneris ministri temporalium potestatum subdantur arbitrio. Et cetera. DAT. VIII ID. OCTOB. AQUIL(EIAE) D. N. THEOD(OSIO) A. XI ET VAL(ENTINI)ANO CAES. CONSS. (= 8 ottobre 425 = 6 agosto 425)*

Inlustris itaque auctoritas tua omni aevo mansura quae iussimus in provinciarum missa notitiam praecipiet etiam sub poena sacrilegii custodiri, specialiter id inlustribus comprehensura praecceptis, ut in omnibus circa ecclesiastica privilegia veterum principum statuta serventur. Diversos vero episcopos nefarium Pelagiani et Caelestiani dogmatis errorem sequentes per Patroclum sacrosanctae legis antistitem praecipimus conveniri : quos quia confidimus emendari, nisi intra viginti dies ex conventionis tempore, intra quos deliberandi tribuimus facultatem, errata correxerint seseque catholicae fidei reddiderint, Gallicanis regionibus expelli adque in eorum loco sacerdotium fidelius subrogari, quatenus praesentis erroris macula de populorum animis tergeatur et futurae bonum disciplinae iustioris instituat. Sane quia religiosos populos nullis decet superstitionibus depravari,

Manichaeos omnesque haereticos vel schismaticos sive mathematicos omnemque sectam catholicis inimicam ab ipso aspectu urbium diversarum exterminari debere praecipimus, ut nec praesentiae quidem criminorum contagione foedentur.

CTh 16, 5, 62 – IMPP. THEOD(OSIUS) A. ET VALENTINIANUS CAES. AD FAUSTUM P(RAE)F(ECTUM) U(RBI). *Manichaeos haereticos schismaticos sive mathematicos omnemque sectam catholicis inimicam ab ipso aspectu urbis Romae exterminari praecipimus, ut nec praesentiae criminorum contagione foedetur ...*

CTh 16, 5, 64 – IMPP. THEOD(OSIUS) A. ET VALENTINIANUS CAES. BASSO C(OMITI) R(ERUM) P(RIVATARUM). *Post alia. Manichaeos haereticos sive schismaticos omnemque sectam catholicis inimicam ab ipso aspectu urbium diversarum exterminari praecipimus, ut nec praesentiae criminorum contagione foedentur ...*

Iudaeis quoque vel paganis causas agendi vel militandi licentiam denegamus : quibus Christianae legis nolimus servire personas, ne occasione domini sectam venerandae religionis inmutent.

CTh 16, 5, 62 – ... *Circa hos autem maxime exercenda commonitio est, qui pravis suasionibus a venerabilis papae sese communione suspendunt, quorum schismate plebs etiam reliqua vitatur. his conventionem praemissa viginti dierum condonavimus*

Omnes igitur personas erroris infausti iubemus
excludi, nisi his emendatio matura subvenerit.
DATA VII IDUS IULIAS AQUILEIAE D(OMINO)
N(OSTRO) THEODOSIO A. XI ET VALENTINIANO
CONSS. (= 9 luglio 425)

*indutias, intra quos nisi ad communionis
redierint unitatem, expulsi usque ad
centesimum lapidem solitudine quam eligunt
macerentur. DAT. XVI KAL. AUG. AQUIL(EIAE)
THEODOSIO A. XI ET VAL(ENTINI)ANO CAES.
CONSS. (= 17 luglio 425)*

*CTh 16, 5, 64 – ... Omnes igitur personas
erroris infausti iubemus excludi, nisi his
emendatio matura subvenerit. Et cetera. DAT.
VIII ID. AUG. AQUIL(EIAE) D. N. THEOD(OSIO) A.
XI ET VALENTINIANO CAES. CONSS. (= 6 agosto
425)*

CTh 16, 2 = De episcopis, ecclesiis et clericis

CTh 16, 5 = De haeticis

4. CSirm 9 / CTh 16, 2, 39

CSirm 9 – IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AUGG. THEODORO ITERUM PRAE(FECTO) PRAETORII. Utinam quidem ii tantum clericorum nomen induerent, quorum in deteriorem partem relabi vita non possit. Esset laetitia communis et facile pios ritus cultusque divinos veneratio humana sequeretur. Sed facile vitia subrepunt, ut illuc etiam error irrepat, ubi esse nisi pura non possunt. Et si censura iudicii sacerdotalis in specula provideat, ut inter bonos non sint, qui boni esse non possunt; ne tamen crimina deprehensa luxurient et sit libera peccantibus pertinacia, placet, ut,

quemcumque clericum indignum officio suo episcopus iudicavit et ab ecclesiae ministerio segregaverit, aut qui professum sacrae religionis obsequium sponte dereliquerit, continuo eum curia sibi vindicet, ut liber illi ultra ad ecclesiam recursus esse non possit et pro hominum qualitate vel quantitate patrimonii vel ordini suo vel collegio civitatis adiungat, modo ut quibuscumque apti erunt publicis necessitatibus obligentur, ita ut colludio quoque locus non sit : ut per singulos binae librae auri inferendae aerario nostro a decem primis curialibus exigantur, si alicui illicitam coniventiam et colludia foeda praestiterint, omnisque hominibus improbissimis ab omnibus officiis militiae aditus obstruatur.

CTh 16, 2, 39 – IMPPP. ARCAD(IUS), HONOR(IUS) ET THEODOS(IUS) AAA. THEODORO P(RAETORI)O II. Quemcumque clericum indignum officio suo episcopus iudicaverit et ab ecclesiae ministerio segregaverit, aut si qui professum sacrae religionis obsequium sponte dereliquerit, continuo eum curia sibi vindicet, ut liber illi ultra ad ecclesiam recursus esse non possit, et pro hominum qualitate et quantitate patrimonii vel ordini suo vel collegio civitatis adiungatur : modo ut quibuscumque apti erunt publicis necessitatibus obligentur, ita ut colludio quoque locus non sit. Per singulos igitur binae librae auri inferendae aerario nostro a decem primis curialibus exigantur, si aliquibus illicitam coniventiam et colludia foeda praestiterint, hominibusque improbissimis ab omnibus officiis militiae aditus obstruatur. DAT. V. KAL. DEC. RAV(ENNAE), BASSO ET PHILIPPO CONSS. (= 27 novembre 408)

Nusquam enim fidi esse possunt, quos infideles deo summo ecclesia refutaverit, Theodore parens carissime adque amantissime. Quod illustris magnificentia tua in omnium notitiam datis ad singularum iudices provinciarum litteris faciet pervenire, ut universis id proposita sollemniter edicta declarent. DATA V KAL. DECEMB. RAVENNAE BASSO ET FILIPPO CONSS. (= 27 novembre 408)

CTh 16, 2 = De episcopis, ecclesiis et clericis

5. *CSirm* 10 / *CTh* 16, 2, 44 / *CTh* 9, 25, 3

CSirm 10 – IMPP. HONOR(IUS) ET THEOD(OSIUS) AA. PALLADIO P(RAE)F(ECTO) P(RAETORI)I. Religiosi sacerdotis fida suggestio exigit probabilem saeculo disciplinam. Agit enim bonis moribus, ne clerici sacris ministeriis servientes feminis iungantur externis, quas decolore consortio sororiae appellationis excusant.

CTh 16, 2, 44 – IMPP. HONOR(IUS) ET THEODOS(IUS) AA. PALLADIO P(RAE)F(ECTO). P(RAETORII). *Eum, qui probabilem saeculo disciplinam agit, decolorari consortio sororiae appellationis non decet...*

Credimus quidem hanc devotis mentibus dei inesse reverentiam, ut divorsorii huius habitaculum conscientia pravae persuasionis ignoret. Sed hac societate seu amicitia non penetret, fama contaminat, datque sinistris moribus locum alterni sexus adiunctio, cum foris positos ac publico iure viventes ad illecebram criminis trahit obscaenae suspicionis exemplum. Quae cum ita sint, illustris et praecelsa magnificentia tua praesentis oraculi sanctionem propositis ubique divulgat edictis, ut noverint cuncti,

qui cuiuscumque gradus sacerdotio fulciuntur vel clericatus honore censentur, extraneorum sibi mulierum interdicta consortia : hac sibi tantum facultate concessa, ut matres, filias adque germanas intra domorum suarum saepta contineant. In his enim nihil scaevi criminis aestimari foedus naturale permittit. Illas etiam non relinqui castitatis hortatur affectio, quae ante sacerdotium maritorum legitime meruere coniugium. Neque enim clericis incompetenter adiunctae sunt, quae dignos sacerdotio viros sui conversatione fecerunt.

CTh 16, 2, 44 – ... *quicumque igitur cuiuscumque gradus sacerdotio fulciuntur vel clericatus honore censentur, extraneorum sibi mulierum interdicta consortia cognoscant ; hac eis tantum facultate concessa, ut matres, filias atque germanas intra domorum suarum saepta contineant. In his enim nihil scaevi criminis aestimari foedus naturale permittit. Illas etiam non relinqui castitatis hortatur affectio, quae ante sacerdotium maritorum legitimum meruere coniugium. Neque enim clericis incompetenter adiunctae sunt, quae dignos sacerdotio viros sui conversatione fecerunt. DAT. VIII. ID. MAI. RAV(ENNAE) D. N. THEOD(OSIO) A. VIII ET CONSTANTIO III. V. C. CONSS. (= 8 maggio 420)*

Illam vero desiderii partem legum quoque praeceuntium scita solidarunt, ut

quisquis dedicatam deo virginem prodigus sui raptor ambierit, publicatis bonis deportatione plectatur, cunctis accusationis huius licentia absque metu delationis indulta. Neque exigi convenit proditorem, quem pro pudicitia religionis invitat humanitas. DATA VIII ID. MAI. RAVENNAE DOM(I)NO N(OSTRO) THEODOSIO AUG. VIII ET COSTANTIO III V. C. CONSS. (= 8 maggio 420)

CTh 9, 25, 3 – IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. *Post alia. Si quis dicatam deo virginem prodigus sui raptor ambierit, publicatis bonis deportatione plectatur, cunctis accusationis huius licentia absque metu delationis indulta. Neque enim, exigi convenit proditorem, quem pro pudicitia religionis invitat humanitas. DAT. VIII ID. MART. RAV(ENNAE) THEOD(OSIO) A. VIII ET CONSTANTIO III V. C. CONSS. (= 8 marzo 420 = 8 maggio 420)*

CTh 9, 25 = De raptu vel matrimonio sanctimonialium virginum vel viduarum

CTh 16, 2 = De episcopis, ecclesiis et clericis

CSirm 11 – DN. NN. IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AUGG. MELITIO PRAEFECTO PRAETORII. Recte clementiam nostram sacrosanctae religionis obsequiis devotis adsiduitatibus servientem ad confirmationem privilegiorum, quae ecclesiis dicavit vetustas, magnificentiae tuae suggestio religiosa commonuit, ut temerarium hominum conatibus penitus obpressis, quibus studium est christianam innocentiam semper appetere, eam nostri formam sanciamus arbitrii, cui deinceps nullus impune refragator existat.

Placet igitur rationabilis consilii tenore perpenso,

CTh 16, 2, 40 – IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. MELITIO PRAEFECTO PRAETORIO. Placet rationabilis consilii tenore perpenso...

quoniam quid remedii [sit] confusa nequissimis ausibus viam relinquunt,

destricta moderatione praescribere, a quibus specialiter necessitatibus ecclesiae urbium singularum habeantur immunes. Primo quippe illius usurpationis contumelia depellenda est, ne praedia usibus caelestium secretorum dicata sordidorum munerum fasce vexentur. Nulla iugationem talium privilegiorum sorte gratulanti muniendi itineris constringat iniuria ; nihil extraordinarium ab hac vel superindicticium flagitetur ; nulla pontium instauratio, nulla translationum sollicitudo gignatur. Non aurum ceteraque talia poscantur. Postremo nihil, quod praeter canonicam illationem adventiciae necessitatis sarcina repentina depoposcerit, eius functionibus adscribatur.

CTh 16, 2, 40 – ... destricta moderatione praescribere, a quibus specialiter necessitatibus ecclesiae urbium singularum habeantur immunes. Prima quippe illius usurpationis contumelia depellenda est, ne praedia usibus caelestium secretorum dicata sordidorum munerum fasce vexentur. Nullam iugationem, quae talium privilegiorum sorte gratulatur, muniendi itineris constringat iniuria ; nihil extraordinarium ab hac superindicticiumve flagitetur ; nulla pontium instauratio, nulla translationum sollicitudo gignatur. Non aurum ceteraque talia poscantur. Postremo nihil, praeter canonicam illationem, quod adventiciae necessitatis sarcina repentina depoposcerit, eius functionibus adscribatur.

Vacant ecclesiae solis, quibus bene consciae sunt, divinae praedicationis officii, cuncta in orationibus celebrandis horarum omnium momenta consumant. Gaudeant nostra in perpetuum liberalitate munitae, quarum nos erga cultum pietatis aeternae devotione gaudemus. Quapropter sublimis magnificentia tua religiosi mentibus in huiusmodi negotio nobiscum decenter adcincta, oraculi praesentis adque in omne aevum perpeti firmitate duraturi serie comperta, roboratis omnibus, quae sacrosanctae venerationis intuitu huiusce sanctionis auctoritate praescribimus, provinciarum iudices scriptis currentibus admonebit, quo evidenter agnoscant universos, qui deinceps temerariae praesumptionis adnisi in iniuriam ecclesiarum nostrique praecepti aliquid fortasse temptaverint, severissima interminatione quatiendos, ita ut in talibus deprehensi contumacia fervente peccati

post debitae ultionis acrimoniam, quae erga sacrilegos iure promenda est, exilio perpetuae deportationis utantur. DATA VIII KAL. IULIAS RAVENNAE DD. NN. THEOD(OSIO) AUG. IIII CONS. (= 24 luglio 411 = 25 dicembre 411)

CTh 16, 2, 40 – ... Si quis contra venerit, post debitae ultionis acrimoniam, quae erga sacrilegos iure promenda est, exilio perpetuae deportationis uratur. DAT. VIII KAL. IUN. RAV(ENNAE) HONOR(IO) VIII ET THEODOSIO V AA. CONSS. (25 maggio 412 = 25 dicembre 411)

CSirm 12 – IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AUGG. CURTIO PRAEFECTO PRAETORII. Profanos haereticorum spiritus superstitionemque gentilium vel sola quidem religiosorum virorum sacerdotum dei in observandis sollicitudo criminibus, sedulitas in monendo, auctoritas in docendo emendare debuerat. Nec nostrarum tamen legum scita cessarunt, quae in dei omnipotentis cultum poenae etiam terrore proposito reducerent deviantes, ignaros quoque in ministeria divina formarent. Sed nimirum ipsa vis mali humana pariter ac divina permiscens deceptos plerosque persuasionibus pravis tam in praesens quam in futurum inpellit exitium et deo simul ac nobis perdit infelicitium vitas, quas et hic legibus dedit et illic cogit ferre iudicium. Compulsi igitur Donatistarum pertinacia, furore gentilium, quae quidem mala desidia iudicium, coniventia officiorum, ordinum contemptus accendit, necessarium putamus iterare quae iussimus. Quapropter

omnia, quae in Donatistas, qui et Montenses vocantur, Manichaeos sive Priscillianistas vel in gentiles a nobis generalium legum auctoritate decreta sunt, non solum manere decernimus, verum in executionem plenissimam effectumque deduci, ita ut aedificia quoque vel horum vel Caelicolarum etiam, qui nescio cuius dogmatis novi conventus habent, ecclesiis vindicentur. Poena vero lege proposita veluti convictos tenere debet eos, qui Donatistas se confessi fuerint vel catholicorum sacerdotum scaevae religionis obtentu communionem refugerint, quamvis Christianos esse se simulent.

Iam vero

templorum detrahantur annonae et rem annonariam iuvent expensis devotissimorum militum profuturae. Simulacra, si qua etiam nunc in templis fanisque consistunt et quae alicubi ritum vel acceperunt vel accipiunt paganorum, suis sedibus revellantur, cum hoc repetita sciamus saepius sanctione decretum. Aedificia ipsa templorum, quae in civitatibus vel oppidis vel extra oppida sunt, ad usum publicum vindicentur. Arae locis omnibus destruantur omniaque templa in possessionibus nostris ad usus adcommodos transferantur, domini destruere cogantur. Non liceat omnino in honorem sacrilegi ritus funestioribus locis exercere convivia vel quicquam sollemnitatis agitare. Episcopis quoque locorum haec ipsa prohibendi ecclesiasticae manus tribuimus facultatem.

CTh 16, 5, 43 – IMPP. HONORIUS ET THEOD(OSIUS) AA. CURTIO P(RAEFECTO) P(RAETORI)O. Omnia, quae in donatistas, qui et montenses vocantur, manichaeos sive priscillianistas vel in gentiles a nobis generalium legum auctoritate decreta sunt, non solum manere decernimus, verum in executionem plenissimam effectumque deduci, ita ut aedificia quoque vel horum vel caelicolarum etiam, qui nescio cuius dogmatis novi conventus habent, ecclesiis vindicentur. Poena vero lege proposita veluti convictos tenere debet eos, qui donatistas se confessi fuerint vel catholicorum communionem refugerint scaevae religionis obtentu, quamvis christianos esse se simulent. Et cetera. DAT. XVII KAL. DEC. ROM(AE) BASSO ET PHILIPPO CONSS. (= 15 novembre 408 = 25 novembre 407)

CTh 16, 10, 19 – IMPPP. ARCAD(IUS), HONOR(IUS) ET THEOD(OSIUS) AAA. CURTIO P(RAEFECTO) P(RAETORI)O. Post alia. Templorum detrahantur annonae et rem annonariam iuvent expensis devotissimorum militum profuturae 1. Simulacra, si qua etiam nunc in templis fanisque consistunt et quae alicubi ritum vel acceperunt vel accipiunt paganorum, suis sedibus evellantur, cum hoc repetita sciamus saepius sanctione decretum 2. Aedificia ipsa templorum, quae in civitatibus vel oppidis vel extra oppida sunt, ad usum publicum vindicentur. Arae locis omnibus destruantur omniaque templa in possessionibus nostris ad usus adcommodos transferantur ; domini destruere cogantur. 3. Non liceat omnino in honorem sacrilegi ritus funestioribus locis exercere convivia vel quicquam sollemnitatis agitare. Episcopis quoque locorum haec ipsa prohibendi ecclesiasticae manus tribuimus facultatem ...

Nam et agentum in rebus executionem Maximi, Iuliani, Eutychi, ut ea, quae generalibus legibus contra Donatistas, Manichaeos adque huiusmodi haereticos vel gentiles statuta sunt, impleantur, indulsumus. Qui tamen scient in omnibus modum statutorum esse servandum, ut ea, quae contra vetitum videntur esse commissa, mox iudicibus iuxta vim legum deferant vindicanda.

Quos quidem viginti librarum auri poena statutae dudum multae constringet, pari multa officiis ordinibusque proposita, si haec quae statuimus eorum fuerint dissimulatione neglecta,

CTh 16, 10, 19 – ... Iudices autem viginti librarum auri poena constringimus et pari forma officia eorum, si haec eorum fuerint dissimulatione neglecta. Et cetera. DAT. XVII KAL. DEC. ROMAE BASSO ET PHILIPPO CONSS. (= 15 novembre 408 = 15 novembre 407)

Curti parens carissime adque amantissime. Quod ad continendos hominum mores religionemque provisum et ad rectores provinciarum sublimis magnificentia tua faciet pervenire et digno per omnes iubebit vigore servari. DATA VII KAL. DECEMB. ROMAE, PROPOSITA CARTHAGINE IN FORO SUB PROGRAMMATE PORPHYRII PROCONSULIS NONIS IUNIIS BASSO ET FILIPPO VV. CC. CONSS. (= 25 novembre 407 e 5 giugno 408)

CTh 16, 5 = De haereticis

CTh 16, 10 = De paganis, sacrificiis et templis

CSirm 14 – IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS THEODORO VIRO INL. PRAEFECTO PRAETORII. Dubium non est coniventia iudicum fieri et culpabili dissimulatione inultum relinqui, quod ad turbandam quietem publicam in contemptum Christianae religionis, quam debito cultu veneramur, sub publica testificatione commissum addiscimus et pariter non punitum. Vicina peccato in iudice dissimulatio est, quem ignoratio commissi criminis non defendit. Per provinciam Africam tantum quorundam temeritati licuisse conperimus, ut Christianae legis antistites de propriis domibus raptos vel, quod est atrocius, de ecclesiae catholicae penetralibus protractos cruciatibus diversis afficerent, alios vero ad solam divini cultus iniuriam avulsa capillorum parte foedatos vel alio iniuriae genere deformatos concurrentium speculis exhiberent, ut esset circa eos venia gravior, quorum saluti contemptus ignoverat. Tanti sceleris nefas et immane flagitium numquam ante compertum Africanorum iudiciorum auctoritas nec creditae sibi potestatis iure persequitur nec debita cura referendi in nostram fecit notitiam pervenire. Ignorari ab his potuisse non credimus, quod commissum in civitatibus publice memoratur, quod iugis et magistratum et ordinum cura, stationarii apparitoris sollicitudo, quae ministra est nuntiorum atque indicium, absentiae exhibet potestatum. Licet enim insinuare levia, graviora reticere? Non tacuissent, quod propriis innotescere rectoribus per alterum formidarent, nisi intellegerent nolle iudicem vindicare. Expectandum fuit institutis accusationibus contra professionis propriae sanctitatem, ut episcopi suas persequerentur iniurias et reorum nece deposcerent ultionem, quos invitos decet vindicari? Deducitur in hanc necessitatem veniae persuasor alienae, praeceptor indulgentiae, ut de se aut ipse tractasse videatur, quod et petenti alius non negaret, aut praeceptis obsecuturus sacerdotii criminorum vi impunitae subiaceat. Episcopos et alios ecclesiae catholicae ministros nisi aut vigor potestatum aut fides iudicum laudabili auctoritate tueatur, erunt addicti audaciae pessimorum. Quapropter iubemus, ut eos, qui talia commisisse dicuntur, diversorum per Africam iudicum sine innocentum laesione requirat auctoritas, ac proprio exhibitos examini, si convinci manifesta probatione cognoverit, cuiuslibet dignitatis et honoris reos probatos aut metallo tradat aut poenam deportationis subire compellat, facultatibus eorum fisco nostro sociatis, ut habeant vitam sibi clementiae nostrae more concessam, quae similibus non donabitur tempore futuro criminibus. Si quidem praesentis legis aeternitate cunctis observanda constituimus, Theodore parens carissime adque amantissime, quod inlustris magnificentiae tuae praelatum litteris, proponendum edictis, in omnium volumus notitiam pervenire : ut

si quisquam in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in ecclesias catholicas irruens sacerdotibus et ministris vel ipsi cultui locoque aliquid inportet iniuriae, quod geretur, litteris ordinum, magistratum et curatoris et notoriis apparitorum, quos stationarios appellant, deferatur in notitiam potestatum, ita ut vocabula eorum, qui agnosci potuerint, declarentur. Et si per multitudinem commissum dicitur, si non omnes, possunt tamen aliquanti cognosci, quorum confessione sociorum nomina publicentur. Adque ita provinciae moderator, sacerdotum et catholicae ecclesiae ministrorum, loci quoque ipsius et divini cultus iniuriam capitali in convictos vel confessos reos sententia noverit vindicandam nec expectet, ut episcopus iniuriae propriae ultionem deposcat, cui sacerdotii sanctitas ignoscendi solam gloriam derelinquit. Sitque cunctis non solum liberum, sed etiam laudabile, factas sacerdotibus vel ministris atroces iniurias veluti publicum crimen persequi ac de talibus reis ultionem mereri, ut hac saltem ratione, quod agi

CTh 16, 2, 31 – IMPP. ARCAD(IUS) ET HONOR(IUS) AA. THEODORO P(RAEFECTO) P(RAETORIO). Si quis in hoc genus sacrilegii proruperit, ut in ecclesias catholicas irruens sacerdotibus et ministris vel ipsi cultui locoque aliquid importet iniuriae, quod geritur litteris ordinum, magistratum et curatorum et notoriis apparitorum, quos stationarios appellant, deferatur in notitiam potestatum, ita ut vocabula eorum, qui agnosci potuerint, declarentur. Et si per multitudinem commissum dicitur, si non omnes, possunt tamen aliquanti cognosci, quorum confessione sociorum nomina publicentur. Adque ita provinciae moderator sacerdotum et catholicae ecclesiae ministrorum, loci quoque ipsius et divini cultus iniuriam capitali in convictos sive confessos reos sententia noverit vindicandam nec expectet, ut episcopus iniuriae propriae ultionem deposcat, cui sanctitas ignoscendi solam gloriam derelinquit. Sitque cunctis non solum liberum, sed et laudabile factas atroces sacerdotibus aut ministris iniurias veluti publicum crimen persequi ac de talibus reis

adversum se per episcopum non posse confidit, at aliorum accusationibus malorum audacia pertimescat. Et si multitudo violenta civilis apparitionis executione et adminiculo ordinum possessorumve non potuerit praesentari, quod se armis aut locorum difficultate tueantur, iudices Africani armatae apparitionis praesidium, datis ad virum spectabilem comitem Africae litteris praelato legis istius tenore deposcent, ut rei talium criminum non evadant.

Et ne Donatistae vel ceterorum vanitas haereticorum aliorumque eorum, quibus catholicae communionis cultus non potest persuaderi, Iudaei adque gentiles, quos vulgo paganos appellant, arbitrentur legum ante adversum se datarum constituta tepuisse, noverint iudices universi praeceptis earum fideli devotione parendum et inter praecipua curarum, quidquid adversus eos decrevimus, exequendum. Si quisquam iudicum peccato coniventiae, dissimulandi arte, executionem praesentis legis omiserit, noverit amissa dignitate graviolem motum se nostrae clementiae subiturum, officium quoque suum, quod saluti propriae contempta suggestioni defuerit, punitis tribus primatibus condemnationi viginti librarum auri subdendum. Ordinis quoque viri, si in propriis civitatibus vel territoriis commissum tale aliquid siluerint gratia obnoxiorum, deportationis poenam et propriarum amissionem facultatum se noverint subituros. DATA XVIII KAL. FEBRUAR. DD. NN. HONORIO VIII ET THEODOSIO V AUG. CONSS. RAVENNA. (= 15 gennaio 412 = 15 gennaio 409)

CTh 16, 2 = De episcopis, ecclesiis et clericis

CTh 16, 5 = De haereticis

ultionem mereri. Quod si multitudo violenta civilis apparitionis executione et adminiculo ordinum possessorumve non potuerit praesentari, quod se armis aut locorum difficultate tueatur, iudices Africani armatae apparitionis praesidium, datis ad virum spectabilem comitem Africae litteris, praelato legis istius tenore deposcant, ut rei talium criminum non evadant. DAT. VII KAL. MAI. MED(IOLANO) HONORIO A. III ET EUTYCHIANO CONSS. (= 25 aprile 398 = 15 gennaio 409)

CTh 16, 5, 46 – *IMPP. HONOR(IUS) ET THEOD(OSIUS) AA. THEODORO P(RAEFECTO) P(RAETORI)O. Post alia. Ne donatistae vel ceterorum vanitas haereticorum aliorumque eorum, quibus catholicae communionis cultus non potest persuaderi, Iudaei adque gentiles, quos vulgo paganos appellant, arbitrentur legum ante adversum se datarum constituta tepuisse, noverint iudices universi praeceptis earum fideli devotione parendum et inter praecipua curarum quidquid adversus eos decrevimus non ambigant exsequendum. Quod si quisquam iudicum peccato coniventiae executionem praesentis legis omiserit, noverit amissa dignitate graviolem motum se nostrae clementiae subiturum, officium quoque suum, quod saluti propriae contempta suggestioni defuerit, punitis tribus primatibus condemnatione viginti librarum auri plectendum. Ordinis quoque viri si in propriis civitatibus vel territoriis commissum tale aliquid siluerint in gratiam noxiorum, deportationis poenam et propriarum amissionem facultatum se noverint subituros. DAT. XVIII KAL. FEB. RAV(ENNAE) HONOR(IO) VIII ET THEOD(OSIO) III AA. CONSS. (= 15 gennaio 409)*

CSirm 15 – IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. AD MELITIUM VIRUM INLUSTREM PRAEFECTUM PRAETORII. Non cassum veterum prudentia constituit quod adpetitam innocentiam solaretur et purgatis repperit ultionem, ne libera calumniantis intentio insontes adfligeret. Terret quidem reum proposita poena criminibus et facit accusatorem vindictae contemplatione cautiorem, ne quisquam solis aliquando inimicitiarum stimulis incitatus ingerat non probanda iudicibus. Quae fori aequitas, responsis veterum et legum nostrarum aeternitate solidata, cunctis est delata personis, debet clericis nunc prodesse,

quos non nisi apud episcopos convenit accusari.

CTh 16, 2, 41 – IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. MELITIO PRAEFECTO PRAETORIO. Clericos non nisi apud episcopos accusari convenit.

Quibus nihil convenit habere commune, ne cultus venerabilis sacerdos et christianae legi dicatus minister, quibus intuitu religionis maior quam ceteris talibus reverentia deferenda est, securo calumniantis arbitrio cuiuslibet criminis nondum probata obiectione maculetur et talibus personis, quibus dignum est detulisse pro merito, peccatum iniuria fieri et sine ultione illicite patiamur. Quapropter placitura omnibus legis aeternitate sancimus, ut,

si episcopus vel presbyter, diaconus et quicumque inferioris loci christianae legis minister apud episcopos, si quidem alibi non oportet, a qualibet persona fuerint accusati, sive ille sublimis vir honoris sive cuiuslibet alterius dignitatis, qui hoc genus miserandae intentionis arripiat,

CTh 16, 2, 41 – ... Igitur si episcopus vel presbyter, diaconus et quicumque inferioris loci christianae legis minister apud episcopos, si quidem alibi non oportet, a qualibet persona fuerint accusati, sive ille sublimis vir honoris sive ullius alterius dignitatis, qui hoc genus laudabilis intentionis arripiet, ...

ut homo peccatis aliquibus vel criminibus pollutus mentiando probatis obsequio vel locum tenentibus sacerdotii vel divinis servientibus mysteriis delationem ingerat,

noverit docenda probationibus, monstranda documentis se debere deferre.

CTh 16, 2, 41 – ... noverit docenda probationibus, monstranda documentis se debere inferre.

In quo si est culpa, minister religionis vitae suae pollutione removendus sacris non potest interesse secretis. At si huius est vesaniae, quae nullis fulta probationibus composita criminatione talium virorum adpetisse propositum videatur aut...

CTh 16, 2, 41 – ... Si quis ergo circa huiusmodi personas non probanda detulerit, auctoritate huius sanctionis intellegat se iacturae famae propriae subiacere, ut damno pudoris, existimationis dispendio discat sibi alienae verecundiae impune insidiari saltem de cetero non licere. nam sicut episcopos presbyteros diaconos ceterosque, si his obiecta comprobari potuerint, maculatos ab ecclesia venerabili aequum est removeri, ut contempti post haec et miserae humilitatis inclinati despectu iniuriarum non habeant actionem, ita similis videri debet iustitiae, quod adpetitae innocentiae moderatam deferri iussimus ultionem. ideoque huiusmodi dumtaxat causas episcopi sub testificatione

*multorum actis audire debent. DAT. III ID.
DEC. RAV(ENNAE) HONOR(IO) VIII ET
THEOD(OSIO) V AA. CONSS. (= 11 dicembre 412
= 11 dicembre 411)*

CTh 16, 2 = De episcopis, ecclesiis et clericis

CSirm 16 – IMP. HONORIUS AD THEOD(ORUM) II PRAEF(ECTUM) PRAETOR(II). Punitis auctoribus mali publici laesorum quidem dolori dedimus ultionem, sed provincialibus nostris libertatis restituendae festinatione sentimus uno eodemque tempore armis et legibus consulendum. Hinc denique bellorum curis mixta ratio et salubris constitutio admonuit faciendum, ut

diversarum homines provinciarum cuiuslibet sexus condicionis aetatis, quos barbaricae feritatis discursus captiva necessitate transduxerat, invitos nemo retineat, sed ad propria redire cupientibus libera sit facultas. Quibus si quicquam in usum recuperandarum virium vestium vel alimoniae dicatur impensum, humanitati sit praestitum, nec maculet boni facti gloriam avara victualis sumptus repetitio,

cum forsitan alimoniae istius mercedes operarum reddiderit compensatio. Quod in examen venire non patimur, ne ad propria redire cupientes indecoris contentionibus retardentur :

exceptis his, quos quis barbaris vendentibus emisse docebitur, a quibus status sui pretium propter utilitatem publicam emptoribus aequum est redhiberi : ne ingentis damni consideratio in tali necessitate positus negari faciat emptionem,

et inveniamur, quorum libertati consuli volumus, saluti potius obfuisse. Hos

debet aut datum pro se pretium emptoribus restituere, aut labore, obsequio vel opere quinquennii vicem referre beneficii, habituros incolumem, si in ea nati sunt, libertatem.

Nec honestas emptoribus quinquennii tempus ad compensationem maioris forsitan pretii datum ingemiscat exiguum, quia humanae vitae fragilitas forte intra metas potest temporis constituti deficere nec ad legis beneficium pervenire. Credant saltem perditum casibus, quod humanitate detulerint, licet humana misericordia deo iudice quod alteri tribuit, sibi praestet. Quapropter servata definitione legis, cuius moderationem placere non dubium est,

reddantur sedibus propriis, quibus iure postliminii et veterum responsis prudentium incolumia cuncta servata sunt. Quam sanctionem adeo volumus custodiri, ut, si quisquam temeritate sacrilega praeceptis fuerit conatus obsistere, actor et conductor procuratorque, qui ad tuendam absentis domini possessionem esse detegitur, dari se metallo aut poenam deportationis non ambigat subiturum. Si vero possessionis dominus contra mansuetudinis nostrae salubre constitutum venire temptaverit, rem suam fisco noverit vindicandam seque per rectoris provinciae

CTh 5, 7, 2 – IMPP. HON(ORIUS) ET THEOD(OSIUS) AA. THEODORO P(RAEFECTO) P(RAETORI)O. Diversarum homines provinciarum cuiuslibet sexus, condicionis, aetatis, quos barbarica feritas captiva necessitate transduxerat, invitos nemo retineat, sed ad propria redire cupientibus libera sit facultas. Quibus si quicquam in usum vestium vel alimoniae impensum est, humanitati sit praestitum, nec maneat victualis sumptus repetitio : ...

CTh 5, 7, 2 – ... exceptis iis, quos barbaris vendentibus emptos esse docebitur, a quibus status sui pretium propter utilitatem publicam emptoribus aequum est redhiberi. ne quando enim damni consideratio in tali necessitate positus negari faciat emptionem, ...

CTh 5, 7, 2 – ... debet redemptos aut datum pro se pretium emptoribus restituere aut labore, obsequio vel opere quinquennii vicem referre beneficii, habituros incolumem, si in ea nati sunt, libertatem.

CTh 5, 7, 2 – ... Reddantur igitur sedibus propriis sub moderatione, qua iussimus, quibus iure postliminii etiam veterum responsis incolumia cuncta servata sunt. Si quis itaque huic praecepto fuerit conatus obsistere actor, conductor procuratorque, dari se metallis cum poena deportationis non ambigat ; si vero possessionis dominus, rem suam fisco noverit vindicandam seque deportandum. Et ut facilis exsecutio proveniat, christianos proximorum locorum volumus huius rei sollicitudinem gerere. curiales quoque proximarum civitatum placuit

sententiam deportandum. Et ut facilis exsecutio proveniat imperatis, christianae sacerdotes, vicinorum et proximorum locorum ecclesias retinentes, quorum moribus congruit effectus talium praeceptorum, curiales quoque proximarum civitatum placuit admoneri, ut emergentibus talium necessitatum causis adeant iudices legis nostrae auxilium petituri.

admoneri, ut emergentibus talibus causis sciant, legis nostrae auxilium deferendum...

Et ne quis contumaciae suae culpam praecepti ignoratione tueatur, Theodore parens carissime adque amantissime, illustris magnificentia tua legis tenorem litteris suis edictisque propositis ad omnium iudicum et provincialium notitiam faciet pervenire,

ita ut noverint rectores universi decem libras auri a se et tantundem ponderis a suis apparitoribus exigendum, si quod praeceptum est, in gratiam cuiuspian neglectum esse doceatur :

CTh 5, 7, 2 – ... ita ut noverint rectores universi, decem libras auri a se et tantundem a suis apparitionibus exigendum, si praeceptum neglexerint. DAT. IIII. ID. DEC. RAV(ENNAE), HON(ORIO) VIII ET THEOD(OSIO) III AA. CONSS. (= 10 dicembre 409 = 3 dicembre 408)

cum saluberrimae sanctionis exsecutionem deferri ab omnibus quidem, sed iudicum maxime et officiorum cura obsequioque iubemus. DAT. III NON. DECEMB. RAVENNAE BASSO ET FILIPPO VV. CC. CONSS., ACCEPTA XVI KAL. IANUARIAS. (= 3 dicembre 408 e 17 dicembre 408)

CTh 5, 7 = De postliminio